

Prof. dr. Jasmina Osmanković
Ekonomski fakultet/School of Economics and Business
Univerzitet u Sarajevu/University of Sarajevo

UDK 378.4 + 316.4(497.6)

**EFEKTI TRANZICIJE NA JAVNE UNIVERZITETE I/ILI JAVNI
UNIVERZITETI U VREMENU TRANZICIJE**

**TRANSITION'S IMPACT AT PUBLIC UNIVERSITIES AND/OR
PUBLIC UNIVERSITIES IN THE ERA OF TRANSITION**

Sažetak

Devedesetih godina prošlog stoljeća Bosna i Hercegovina, kao i veliki broj drugih zemalja, krenula je u proces tranzicije društva, politike i ekonomije. Teorijski okvir za proces bio je neoliberalni koncept. Za razumijevanje procesa bitno je imati u vidu da je 80-ih i 90-ih godina najvećim dijelom prevladavao Vašingtonski konsenzus o razvojnoj politici, koji je odražavao pristup slobodnog tržišta ka razvoju koji su pratili Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka kao i druge multilateralne i bilateralne razvojne organizacije i institucije. Vremenom je došlo do promjene pogleda na Vašingtonski konsenzus koja je oblikovana u formu Santiago konsenzusa. Ovaj konsenzus apostrofira tri stvari i to: prvo, da se razvoj mora temeljiti na tržištu, ali i da postoje veliki neuspjesi tržišta; drugo, vlade ne bi trebale biti po pravilu uključene u proizvodnju; i na kraju treće, vlada ima opću eklektičku ulogu u određenim oblastima. Za ovaj rad je bitno da je posebno apostrofirana važna uloga vlada u ljudskom kapitalu. S obzirom na to da je obrazovanje jedna od bitnih determinanti ljudskog kapitala, izvodi se zaključak o važnoj ulozi i odgovornosti vlada u obrazovanju i za obrazovanje na svim nivoima. U ovom prilogu, na ograničenom prostoru, a time i u osnovnom, prezentiraju se neki elementi bitni za proces tranzicije Bosne i Hercegovine ali i razumijevanje efekata procesa tranzicije na obrazovanje. Drugim riječima, fokus je na međuzavisnosti procesa tranzicije obrazovanja i to visokog obrazovanja i ukupne tranzicije. Proces tranzicije bitno determiniraju privatizacija, liberalizacija cijena i odnosa, internacionalizacija, mobilnost, deregulacija, uklanjanje barijera za direktne strane investicije. U radu se koriste informacije EBRD, UN, BTI projekta kao i informacije državne i entitetskih agencija za statistiku. Osnovni nalazi se temelje na analizi vremenskih serija, analizi vremenskih presjeka, panel analizi i komparativnoj analizi.

Ključne riječi: obrazovanje, tranzicija, privatizacija, javno vs privatno, Bosna i Hercegovina

Summary

Bosnia and Herzegovina, as well as many other countries, has been engaged in the process of transition of society, politics and economy since 1990s. The neoliberal concept behind that process was the theoretical framework. In order to understand the process, it is important to keep in mind that in 1980s and 1990s the Washington Consensus on development policy was dominant force for the most part. That impact reflected in the free market approach to development that had been followed by the International Monetary Fund, World Bank, and other multilateral and bilateral development organizations and institutions. Over the course of time there was a change in the attitude to the Washington Consensus, that took has taken a shape of the Santiago Consensus. This consensus (Washington Consensus) places namely emphasizes on three things: firstly, that development must be market based, although there are evident huge market failures. Secondly, as a rule governments should not be involved in the production. In the end, thirdly governments have a general eclectic role in certain areas. The special emphasis placed upon the crucial role of government in the human capital is essential for this paper. In view of that, education is one of the important determinants of human capital, so one can draw conclusion that governments have the important role when it comes to education at all levels. In this paper, certain elements of importance for BH transition are presented in limited space. In addition, in the paper there is an understanding of the transition's effects on education. In other words, the focus is on the interdependence of the transition process of education, and higher education and the overall transition. The transition process is essentially determined by the privatization, price liberalization and relations, internationalization, mobility, deregulation, elimination of barriers to foreign direct investment. The article used information from EBRD, UN, BTI Project, as well as information of state and entity agencies for statistics. The main findings are based on analyzing time series, time-section analyses, panel and comparative analysis.

Keywords: *education, transition, privatization, public vs. private, Bosnia and Herzegovina*

Uvod

Univerzitet u Sarajevu i časopis *Pregled* su organizirali razgovor o temi „Mjesto i uloga javnih univerziteta u Bosni i Hercegovini“. Jedno od pitanje je i kakva je i kakva bi mogla biti uloga javnog univerziteta u okolnostima i vremenu dominacije i afirmacije privatnog. Ovo je vrijeme kada je preferirano privatno, ono je poželjno, ono garantira kvalitetu i prosperitet. To se odnosi na privatne fakultete i univerzitete. Na drugoj, često suprotnoj strani je javno za koje se vežu pojmovi neefikasno, nekvalitetno, skupo i kada je besplatno. To se odnosi i na javni univerzitet. Da li je u ovom kontekstu nemoguća misija braniti kvalitetu javnog univerziteta, njegovu

izvršnost, njegov doprinos razvoju, njegovo mjesto i ulogu u jačanju ljudskog (humanog) kapitala kao bitne odrednice humane, održive, kompetitivne ekonomije, ekonomije koja može da se „suprotstavi“ borbi protiv siromaštva i nezaposlenosti.

U ovom prilogu se pokušava u osnovnom odgovoriti na pitanje ambijenta u okviru koga se javni univerziteti pozicioniraju, ambijenta unutar koga se definira njihovo mjesto i uloga. Istovremeno, u osnovnom se naznačavaju elementi tranzicije samog procesa obrazovanja. I na kraju, pokušavaju se, u bitnom, s obzirom na obim priloga i njegovu svrhu, naznačiti neke od posljedica nesklada u brzini ukupne tranzicije, s jedne strane, i tranzicije obrazovanja, s druge strane. Naravno, mnogi elementi se isključuju iz analize, stavljaju se „postrani“ kako bi se mogle uočiti bitne ili neke zakonitosti neusklađenosti ova dva procesa. Teorijska osnova procesa tranzicije je neoliberalni koncept koji se zalaže za punu afirmaciju privatnog, privatizacije, liberalizacije cijena, trgovine te punu slobodu kretanja kapitala, roba i usluga, posebno direktnih stranih investicija u svim sektorima kao i za mobilnost, internacionalizaciju i kompetentnost.

Metodologiju u ovom redu određuju analiza vremenskih serija, trendovi, komparativna analiza, korelacija, sinteza. U pripremi su korišteni resursi Evropske banke za obnovu i razvoj, BTI projekta, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine kao i entitetskih statistika. U radu se koriste informacije:

- EBRD, Izvještaj o tranziciji, Evropska banka za obnovu i razvoj, www.ebrd.com
- UN (Ujedinjeni narodi), UNESCO (Organizacija za obrazovanje i nauku Ujedinjenih naroda), www.un.org; www.unesco.org
- BTI projekt, Bertelsmann Stiftung's Transformation Indeks, Bertelsmann Stiftung's project, <http://www.bti-project.org/index/>
- IMF (Međunarodni monetarni fond), 25 godina tranzicije postkomunističke Evrope i IMF http://www.imf.org/external/region/bal/rr/2014/25_years_of_transition.pdf
- WB, podaci Svjetske banke, www.worldbank.org
- kao i informacije državne i entitetskih agencija za statistiku, www.asbih.org

Daljnja istraživanja bi trebala usmjeriti u pravcu analize efikasnosti javnog i privatnog kao i njihovog doprinosa ukupnom razvoju. Radi relevantnosti, prostorni obuhvat bi bili javni i privatni sektor Slovenije, Hrvatske, Bosne i Hercegovine, Srbije, Crne Gore, Kosova i Makedonije.

I na kraju, koristim priliku da se zahvalim rektoru i prorektorima Univerziteta u Sarajevu, uredniku i članovima Redakcije časopisa *Pregled* kao i gospođi Fuadi Muslić na pozivu, razumijevanju i podršci.

1. Teorijski okvir za definiranje mjesta i uloge javnog univerziteta

Devedesetih godina prošlog stoljeća Bosna i Hercegovina, kao i veliki broj drugih zemalja, krenula je u proces tranzicije društva, politike i ekonomije. Teorijski okvir za proces bio je neoliberalni koncept. Za razumijevanje procesa bitno je imati u vidu da je 80-ih i 90-ih godina najvećim dijelom prevladavao Vašingtonski konsenzus o razvojnoj politici, koji je odražavao pristup slobodnog tržišta ka razvoju koji su pratili Međunarodni monetarni fond, Svjetska banka kao i druge multilateralne i bilateralne razvojne organizacija i institucije. Vremenom je došlo do promjene pogleda na Vašingtonski konsenzus koja je oblikovana u formu Santiago konsenzusa. Ovaj konsenzus apostrofira tri stvari, i to: prvo, da se razvoj mora temeljiti na tržištu, ali i da postoje veliki neuspjesi tržišta; drugo, vlade ne bi trebale biti po pravilu uključene u proizvodnju; i na kraju treće, vlada ima opću eklektičku ulogu u određenim oblastima. Za ovaj rad je bitno da je posebno apostrofirana važna uloga vlada u ljudskom kapitalu. S obzirom na to da je obrazovanje jedna od bitnih determinanti ljudskog kapitala, izvodi se zaključak o važnoj ulozi i odgovornosti vlada u obrazovanju i za obrazovanje na svim nivoima. U ovom prilogu, na ograničenom prostoru, a time i u osnovnom, prezentiraju se neki elementi bitni za proces tranzicije Bosne i Hercegovine ali i razumijevanje efekata procesa tranzicije na obrazovanja. Drugim riječima, fokus je na međuzavisnosti procesa tranzicije obrazovanja i to visokog obrazovanja i ukupne tranzicije. Ono što je za ovu temu bitno jeste, posebno u kontekstu Santiago konsenzusa, da se jasno naglašava da vlada ima opću ulogu u osiguravanju stabilnosti makrosredine, infrastrukture, javnog zdravstva, obrazovanja i obuke, transfera tehnologije, osiguravanja okolišno održivog razvoja i ekološke zaštite, osiguravanja izvoznih poticaja, pomoći privatnom sektoru u prevazilaženju neuspjeha koordinacije, osiguranja zajedničkog rasta, regulative i podrške finansijskom sektoru i osiguravanja osnovnih javnih dobara, kao što je pravna struktura, uključujući i zaštitu imovinskih prava (Todaro i Smith 2006: 517). Prema tome, država shvaćena u najširem smislu i po horizontali i vertikalni ima nespornu odgovornost za obrazovanje i obuku. Značaj ove odgovornosti se izvodi iz značaja ljudskog kapitala¹ za humani razvoj (UNDP, Sen), za kompetitivni razvoj (Porter, Schwab, WEF), za borbu protiv siromaštva,

¹ Obrazovanje i obuka su jedna od ključnih dimenzija ljudskog kapitala.

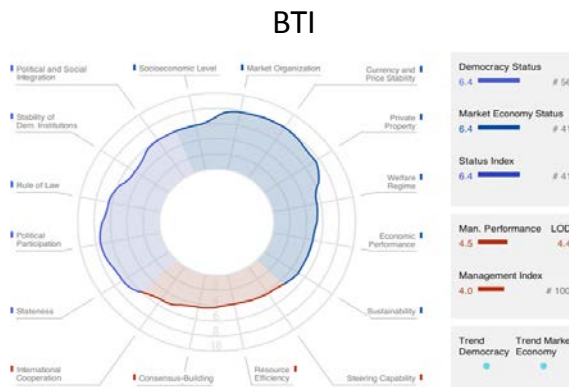
nezaposlenosti, zaduženosti, nestabilnosti. Definiranje mjesta i uloge javnog univerziteta temelji se na brojnim teorijskim i empirijskim radovima o značaju obrazovanja za razvoj čovjeka kao ključnog kapitala u procesu razvoja (Aristotel, 1984.; Friedman, 2006.; Hann i Siermann, 1996.; Kuznets, 1955.; McMahon, 2008.; Ricardo, 1983.; Rodrik, 1999.; Sen, 1999.; Todaro i Smith, 2006, 2011.; IMF, 2002, 2015.; Kenjić, 2014.; Psacharopoulos, 1973.; Psacharopoulos i Woodhall, 1987.; Pastuović, 2012.; Pašalić-Kreso et al., 2006.; Kaser, 1995.; Košutić, 2014.; Kremer i Miguel, 2004.; Krueger i Lindhal, 2001.; Lester, 2006.; Lucas, 1988.; Mankiw et al., 1992.; Mathews i Hu 2007.; Mattoon, 2006.; Meulemeester i Rochat, 1995.; Hanushek i Woessmann, 2007, 2008.; Hanushek i Krinko, 2000.; Hanushek et al., 2008).

Proces tranzicije na globalnoj ravni ali i na nivou obrazovanja bitno determiniraju: privatizacija, liberalizacija cijena i odnosa, internacionalizacija, mobilnost, deregulacija, uklanjanje barijera za direktne strane investicije i drugo. Prema tome, u ovim okolnostima reafirmacije i dominacije privatnog otvara se pitanje kakvu poziciju i ulogu ima i može da ima javni univerzitet, univerzitet u vlasništvu države, kantona, čije cijene određuje država, upisnu politiku (broj studenata), zatim budžet, broj zaposlenih i čitav niz drugih relevantnih elemenata za razvoj (EBRD; BTI; IMF; Myant i Drahokoupil, 2010.; Shields, 2014.; Di Giacomo, 2010.; Fernandez i Mauto, 2000.; Haddad et al., 1990.; Jenkins, 1995.; Kapur i Crowley, 2008.; Kim et al., 2006).

2. Tranzicija Bosne i Hercegovine kao okvir za definiranje mjesta i uloge javnog univerziteta

S obzirom da se mjesto i uloga javnih univerzitetā, pa i Univerziteta u Sarajevu, definira u okviru Bosne i Hercegovine, njenih entiteta i kantona, koji temeljem svojih ustava i zakona imaju nadležnosti, u osnovnom će se predstaviti neki elementi procesa tranzicije. Naravno da ova relacija nije jednoznačna. Tranzicija određuje obrazovanje, ali i obrazovanje preko svojih outputa utječe na tranziciju. Ovdje nije fokus na mjerenju snage jednog i drugog utjecaja, ali u daljnjem istraživanju bio bi to vrijedan istraživački izazov (Havrylyshyn i Wolf, 1999.; Kaser, 1995.; Lavigne, 1995.; Pilić, 2009.; Pillay, 2011.; Ianchovichin i Gooptu, 2007) .

Slika 1: BTI Bosne i Hercegovine

Izvor: <http://www.bti-project.org/index/>

Na prethodnoj slici vide se svi elementi tranzicije Bosne i Hercegovine u periodu 2006–2014. godine. Kada je riječ o status-indeksu, Bosna i Hercegovina je ostala u istoj kategoriji, ali na nižem nivou i njen jaz u odnosu na druge izabrane zemlje se povećao.

<p>Slika 2: Status-indeks Bosne i Hercegovine 2006–2014. godine</p>	<p>Slika 3: Status demokracije Bosne i Hercegovine 2006–2014. godine</p>
<p>Izvor: http://www.bti-project.org/index/</p>	<p>Izvor: http://www.bti-project.org/index/</p>

Analiza statusa demokracije pokazuje da je Bosna i Hercegovina ostala u kategoriji „defektne demokracije“, ali na nižem nivou nego 2006. (sa 6,8 na 6,35). U ovom slučaju Bosna i Hercegovina je povećala jaz u odnosu na sve komparabilne zemlje, uključujući i Kosovo. Kada je riječ o statusu tržišne ekonomije, Bosna i Hercegovina je u analiziranom periodu ostala približno na istom nivou u kategoriji.

<p>Slika 4: Status tržišne ekonomije Bosne i Hercegovine 2006–2014. godine</p>	<p>Slika 5: Menadžment-indeks Bosne i Hercegovine 2006–2014. godine</p>
<p>Izvor: http://www.bti-project.org/index/ Slika 6: Performanse menadžmenta Bosne i Hercegovine 2006–2014. godine</p>	<p>Izvor: http://www.bti-project.org/index/ Slika 7: BTI 2014. za izabrane države (Slovenija, Hrvatska, Srbija, BiH, Crna Gora, Kosovo i Makedonija)</p>
<p>Izvor: http://www.bti-project.org/index/</p>	<p>Izvor: http://www.bti-project.org/index/</p>

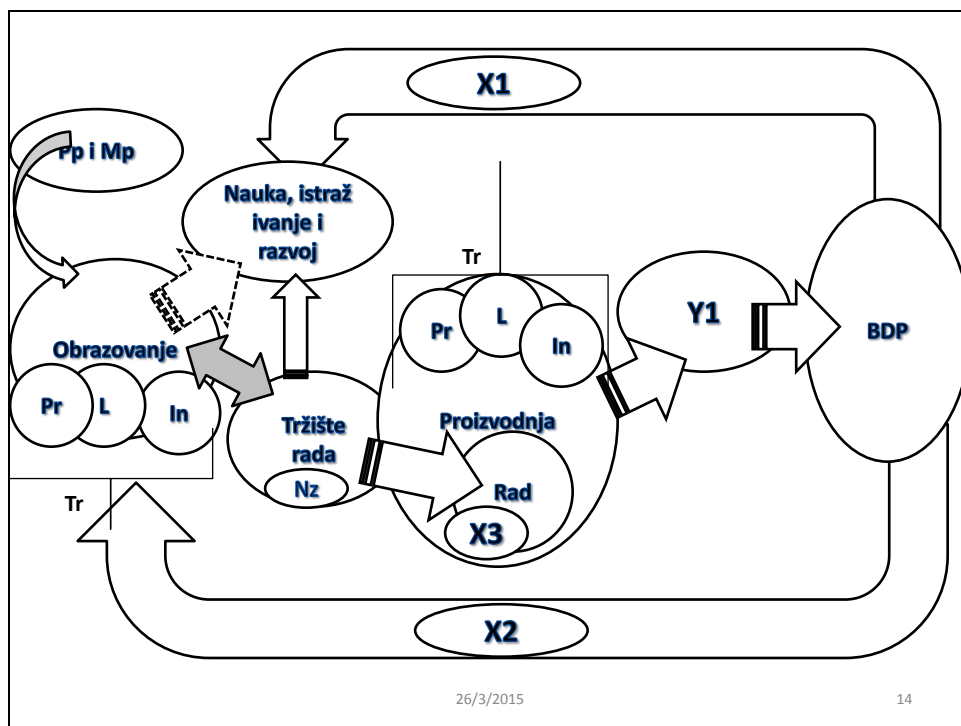
Kada je riječ o menadžment-indeksu, Bosna i Hercegovina je iz kategorije „moderate“ pala u kategoriji „weak“. Ista situacija je i kod indikatora performanse menadžmenta, gdje je Bosna i Hercegovina pale u nižu kategoriju – „weak“. I na kraju, daje se komparacija BTI indeksa za izabrane zemlje u regiji iz koje se vidi da je Bosna i Hercegovina, u vezi sa procesom tranzicije, na pretposljednem mjestu i daleko zaostaje za drugim zemljama u regiji.

Analiza indikatora tranzicije Bosne i Hercegovine, prema podacima BTI projekta, kao okvir za definiranje mjesta i uloge javnog univerziteta pokazuje da zemlja značajno zaostaje za drugim državama u regiji kao i da je u nekim slučajevima (menadžment, performanse menadžmenta) „pala“ u nižu kategoriju od kategorije koju je imala 2006. godine. Uočava se i povećavanje jaza u procesu tranzicije u odnosu na druge izabrane zemlje. Ovo su okolnosti u kojima se pozicionira javni univerzitet, ali jednim dijelom ovakva situacija sa procesom tranzicije je rezultat rada javnih i drugih univerziteta, jer je riječ o uzročno-posljedičnoj povezanosti (interakciji) procesa ukupne tranzicije i tranzicije obrazovanja (Fiege, 1990, 1994.; Nsouli, 1999.; Nurck i Esenaliev, 2013.; Schultz, 1998.; Siegfried et al., 2007.; Sianesi i Van Reenen, 2003.; Spagat, 2002.; Stenava, 2010).

3. Analiza brzine procesa ukupne tranzicije i tranzicije obrazovanja i nauke

U ovom dijelu, samo u formi naznaka koje će biti razvijene u okviru daljnjih domaćih i međunarodnih istraživanja, naznačava se veza između procesa obrazovanja i nauke, s jedne strane, i ukupne tranzicije, s druge strane. U oba slučaju se analiziraju privatizacija, liberalizacija cijena i mobilnost studenata i nastavnika, odnosno kapital kao i internacionalizacija ili liberalizacija trgovine, FDI itd. Kao nezavisna koja pokazuje sinkronizaciju ukupne tranzicije i tranzicije obrazovanja i nauke uzima se izvoz proizvoda i usluga visoke tehnologije. Nezavisne varijable su X1, X2, X3 (izdvajanja za istraživanja i razvoj iz bruto domaćeg proizvoda, izdvajanja za obrazovanje iz bruto domaćeg proizvoda i broj visokoobrazovanih lica (udio visokoobrazovanih lica u ukupnom broju zaposlenih).

Slika 8: Metodologija komparacije brzine ukupne tranzicije i tranzicije obrazovanja i nauke

Izvor: Osmanković i Galić, 2015.

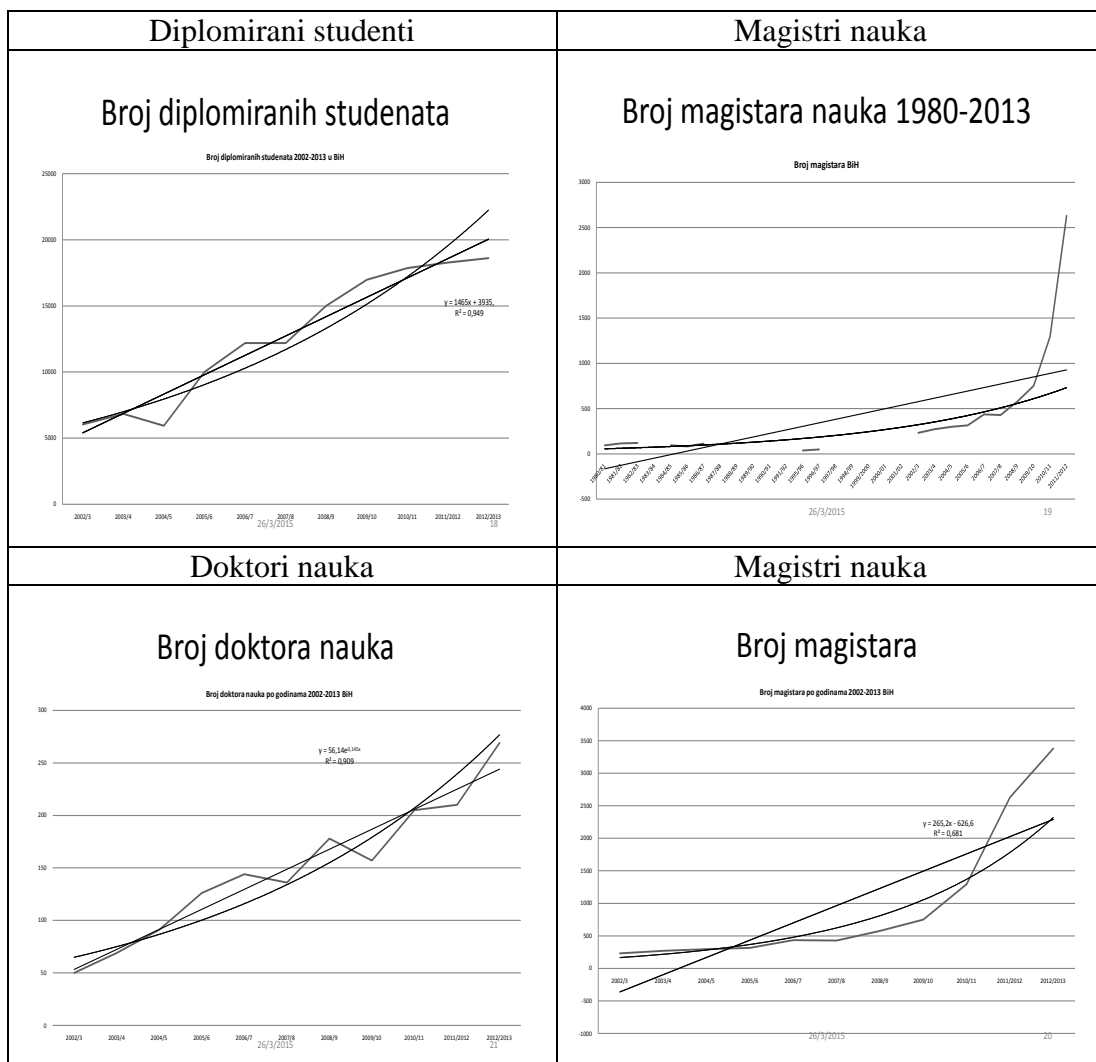
Napomena: Pr – prirodni priraštaj, Mp – mehanički priraštaj, Pr – privatizacija, L – liberalizacija, In – internacionalizacija, Nz – nezaposleni, Y1 – izvoz robe i usluga visoke tehnologije, BDP – bruto domaći proizvod.

U daljnjem istraživanju koristiti će se Data envelopment analysis i druge relevantne matematičke tehnike programiranja. Ovo je najava za daljnja istraživanja efikasnosti obrazovanja, efikasnosti javnih i privatnih univerziteta i doprinosa ukupnog razvoja (ljudskom, kompetitivnom) (Cooper et al., 2007, 2011.; Kruss i Peterson, 2008.; Lester, 2005.; OECD, 2007, 2008.; Brinkley i Lee, 2006.; Brown i Heaney, 1997.; Benhabib i Spiegel, 2005.; Benazic, 2009.; Carnoy, 1995.; Coulombe i Tremblay, 2006.; Coelho, 2009.; Cvetanović i Despotović, 2014.; Castells, 1994.; Martić i Savić, 2001.; Meulemeester i Rochat, 1995.; Reka, 2009).

4. Outputi procesa obrazovanja u periodu tranzicije

U periodu tranzicije, na narednim slikama, jasno se uočava eksponencijalni trend broja diplomiranih studenata, broj magistara nauka (master struke) i doktora nauka (PhD struke) (Barro, 2001.; Barro, 1997.; Barro, Sala i Martin, 1995.; Barro i Lee, 1993.; Bils i Klenow, 2000.; Duczynski, 2001.; DeVol i Bedroussian, 2006.; Etzkowitz i Leydesdorff, 1997.; Etzkowitz i Leydesdorff, 2000.; Etzkowitz et al., 2000).

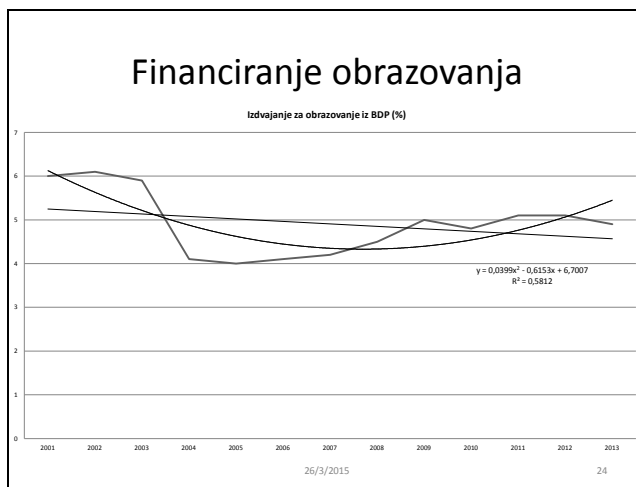
Slika 9. Outputi obrazovanja u periodu tranzicije

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Ako se ovi podaci kompariraju sa dostupnim kumulativima Zavoda za statistiku Republike Bosne i Hercegovine, uočava se da je u periodu 1948–1984. godina diplomiralo oko 123 studenata (oko 3,4 hiljade studenata godišnje, a danas je to daleko više). U periodu 1964–1984. godine magistriralo je 1353 studenta ili oko 68 studenata godišnje. U periodu od 12 godina (1972–1984) u Bosni i Hercegovini doktoriralo je 722 osobe ili oko 60 osoba godišnje. Ako se ovi podaci na godišnjem nivou kompariraju sa podacima u vremenu tranzicije, onda se uočava „hiperinflacija“ diploma, magisterija i doktorata, čiji doprinos se ne vidi u ekonomskom rastu i razvoju zemlje, rješavanju problema siromaštva, nezaposlenosti kao ni ukupne tranzicije (Štefanik, 2014.; Tilak, 2003.; Tanzi, 1999.; Tica i Đukec, 2008.; Tica i Grugurev, 2014.; Temple, 2001.; Topel, 1999.; Heerden et al., 2007).

Slika 10. Financiranje obrazovanja

Izvor: Agencija za statistiku BiH

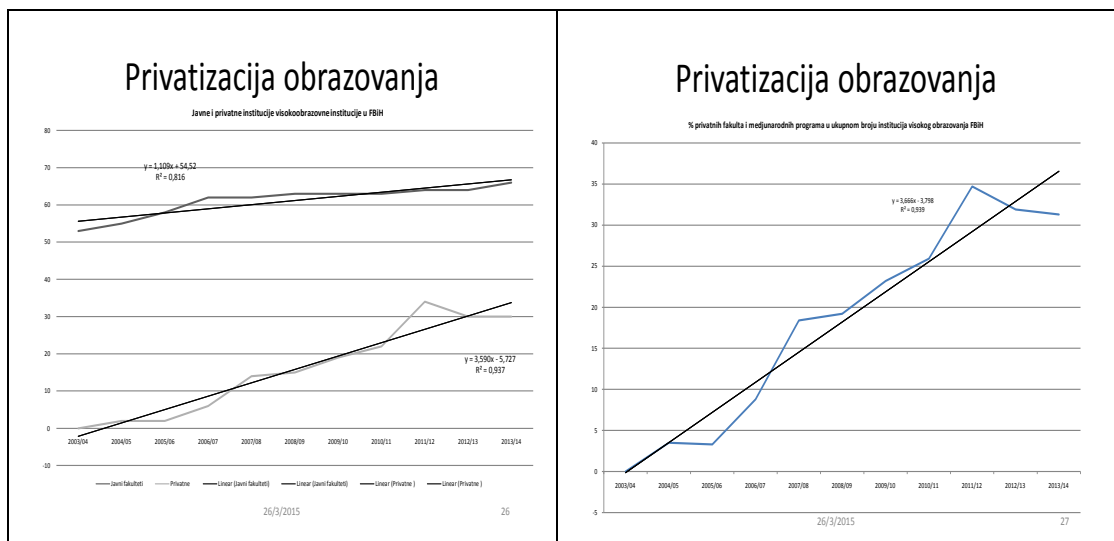
Istovremeno kada se promatraju outputi iz procesa obrazovanja, potrebno je imati u vidu i financiranje obrazovanja. Iz gornje slike se vidi smanjivanje izdvajanja za obrazovanje iz budžeta. Analiza izdvajanja iz porodičnog budžeta, prema podacima Ankete o potrošnji stanovništva, također pokazuje značajno smanjivanje izdvajanja za obrazovanje. Ovdje je riječ o financiranju javnog obrazovanja, s obzirom da se privatno obrazovanje financira iz školarina i drugih međunarodnih fondova (Birdsall, 1996.; Psacharopouls et al., 1986.; Psacharopouls i Patrions, 2002.; Psacharopouls, 1973, 1994).

5. Neki elementi tranzicija obrazovanja

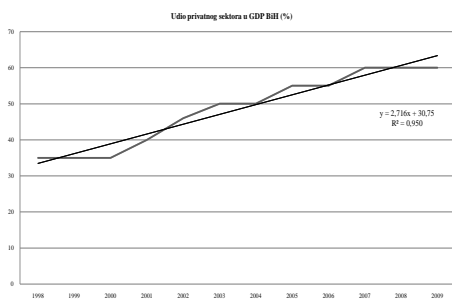
Kao i kada je riječ o ukupnoj tranziciji koja se provodi u duhu neoliberalnog koncepta, uz suglasnost Svjetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda, Ujedinjenih nacija i drugih organizacija i institucija, ona uključuju privatizaciju, liberalizaciju, internacionalizaciju i mobilnost. Osnovni cilj je podizanje kvaliteta, mobilnost, stjecanje znanja, vještina i drugih kompetencija, psihofizička sposobnost za realni život. U osnovnom navode se neki elementi ovog procesa za Bosnu i Hercegovinu (Aristovnik, 2011.; Aristovnik i Obradić, 2011.; Aslund 2008.; Bloom et al., 2005.; Bloom et al., 2006.; Bloom et al., 2004.; Bhagwati, 1973.; Blaug, 1970).

Na narednoj slici prikazani su procesi privatizacije obrazovanja ali i ukupne privatizacije prema metodologiji Evropske banke za obnovu i razvoj.

Slika 11. Privatizacija obrazovanja

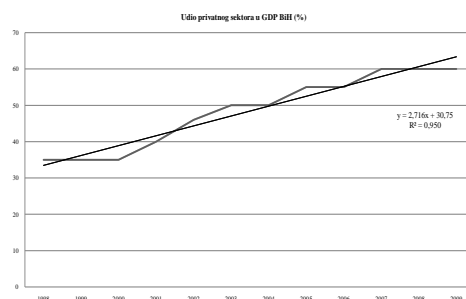
Privatizacija

26/3/2015

29

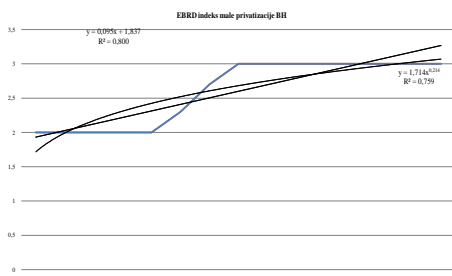
Privatizacija

26/3/2015

29

Mala privatizacija

26/3/2015

30

Velika privatizacija

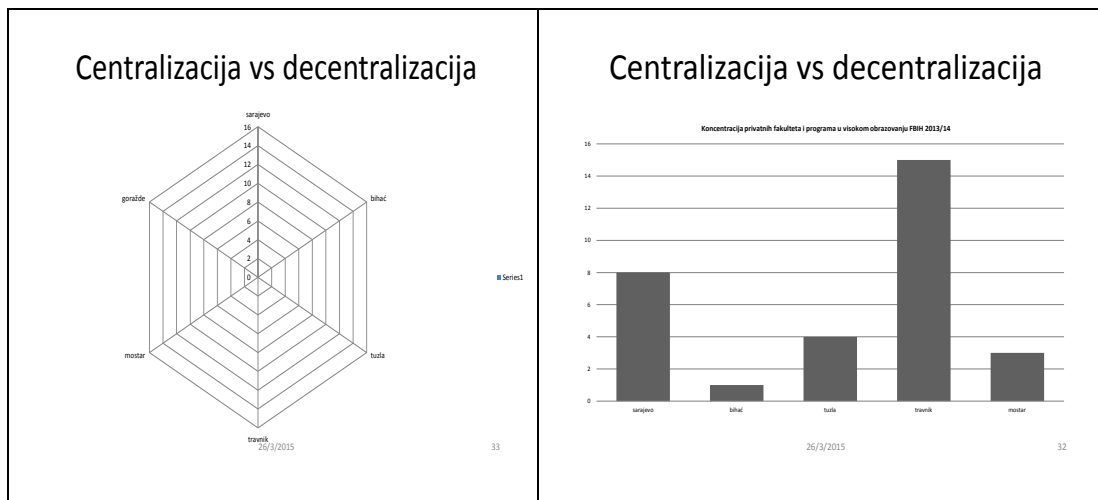
26/3/2015

31

Izvor: Agencija za statistiku BiH, EBRD

Prema tome, proces privatizacije u društvu i ekonomiji u cjelini pratio je i proces privatizacije u obrazovanju i to na svim nivoima od predškolskog, preko osnovnog, srednjeg, visokog, master i PhD programa (Ahley et al., 2014).

Slika 12. Decentralizacija

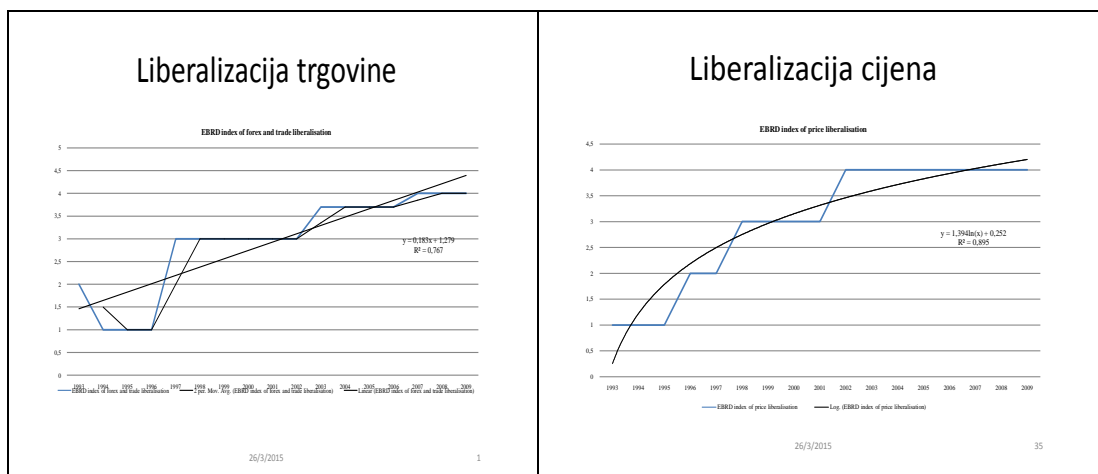

Izvor: entitetske agencije za statistiku

U periodu nakon 1991. odnosno 1995. godine došlo je do otvaranja velikog broja fakulteta/univerziteta u skoro svim općinama Bosne i Hercegovine. Postoje i općine koje imaju nekoliko univerziteta, iako do 1991. godine nisu imale niti jednu visokoobrazovnu instituciju.

Slika 13. Centralizacija vs decentralizacija u Federaciji BiH

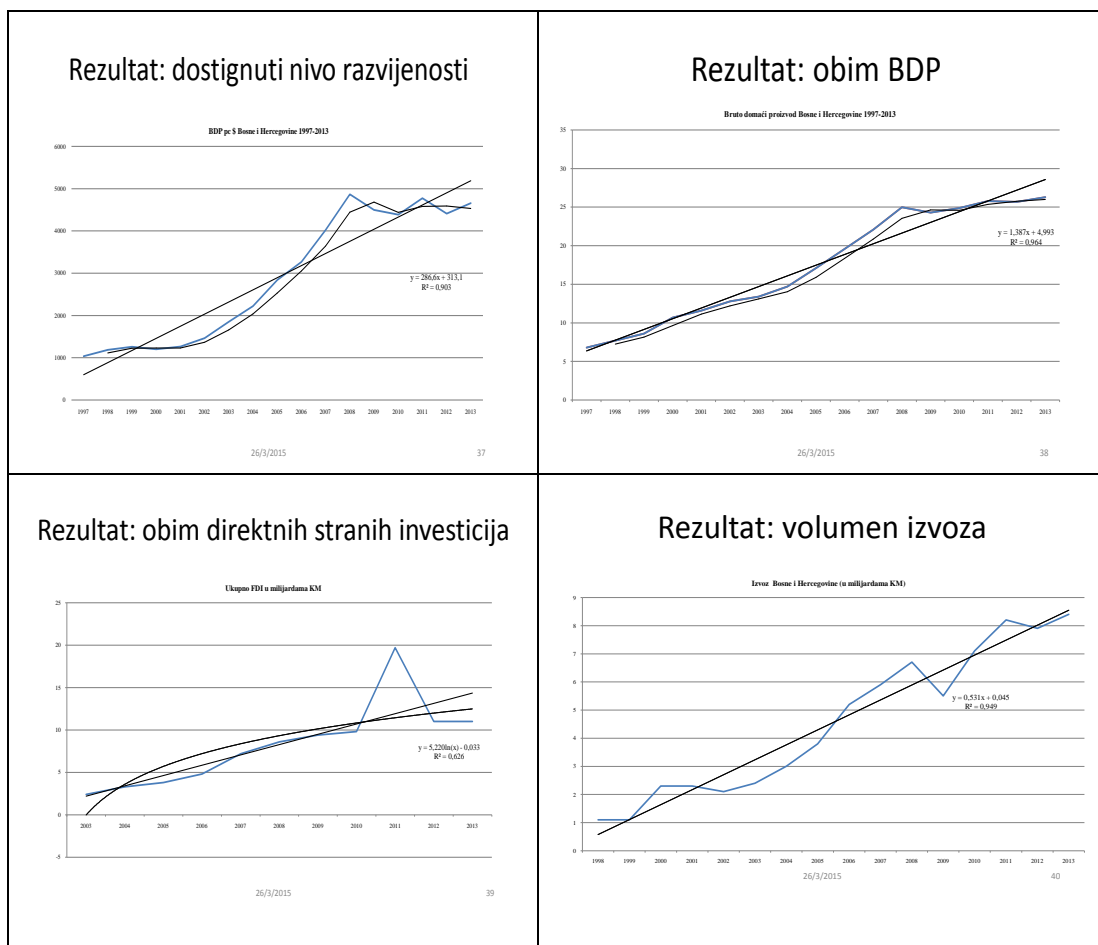
Slika 14: Liberalizacija cijena

Izvor: EBRD

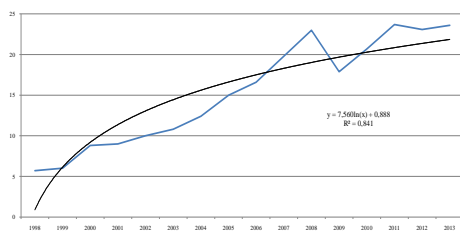
Kada je riječ o liberalizaciji cijena u obrazovanju, paralelno egzistira više modela. Jedan koji karakterizira kontrola osnivača, zatim model gdje osnivač daje suglasnost i model gdje vlasnici privatnih obrazovnih institucija samostalno formiraju cijenu.

Slika 15: Dostignuti nivo razvijenosti Bosne i Hercegovine

Rezultat: Obim vanjskotrgovinske razmjene

Obim VT razmjene u milijardama KM

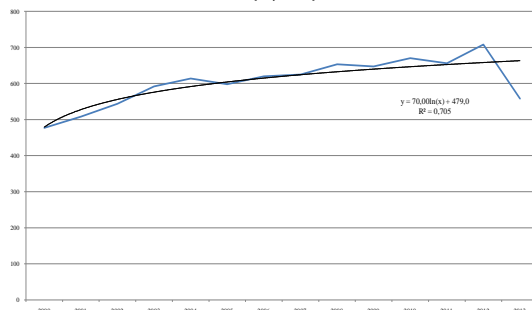

26/3/2015

41

Korisnici socijalne pomoći

Korisnici socijalne pomoći u hiljadama

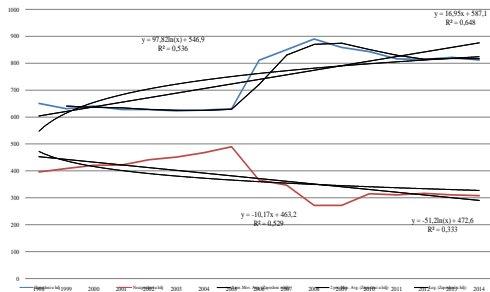

26/3/2015

25

Rezultat: zaposleni i nezaposleni

Zaposleni i nezaposleni u Bosni i Hercegovini 1998-2014. godina

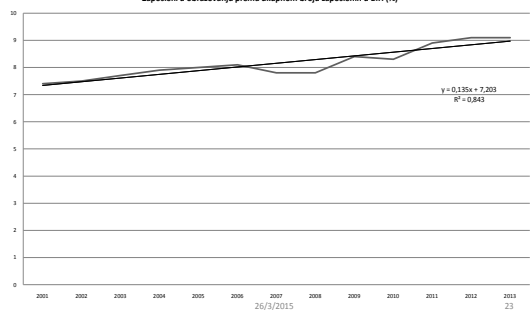

26/3/2015

42

Zaposleni u obrazovanju

Zaposleni u obrazovanju prema ukupnom broju zaposlenih u BiH (%)

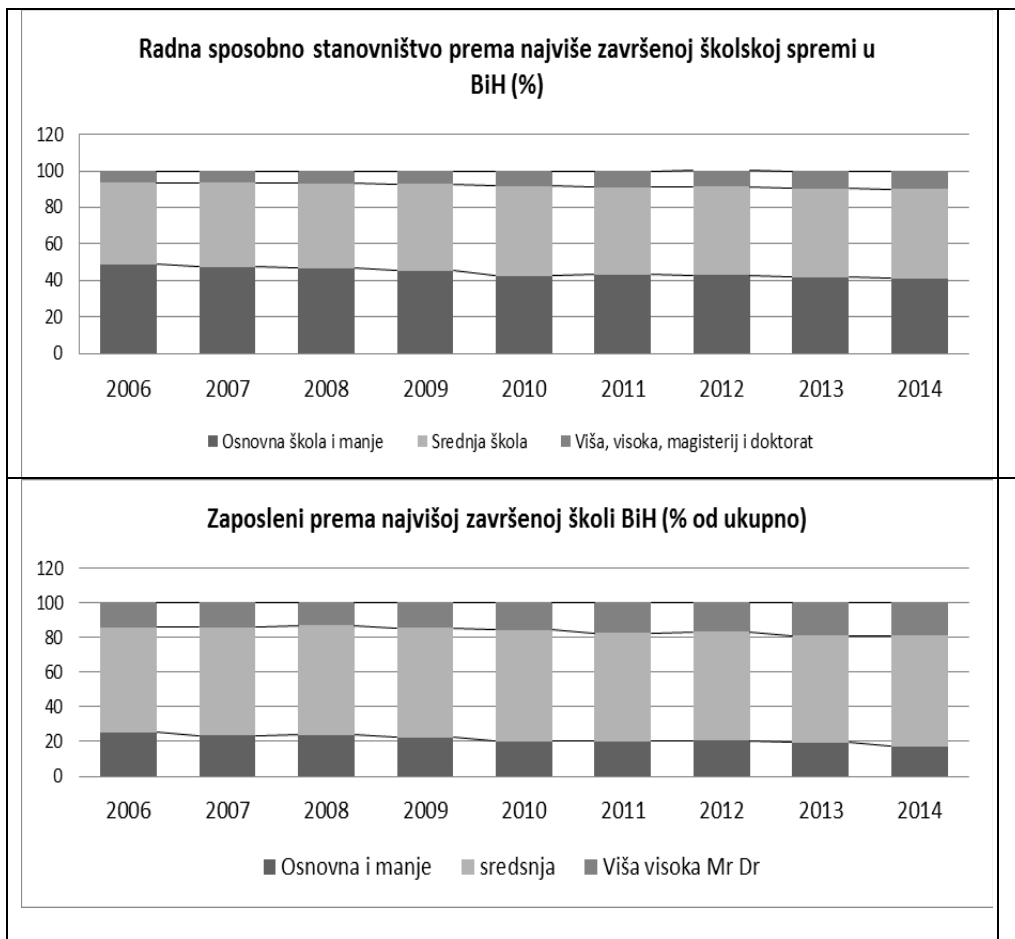

26/3/2015

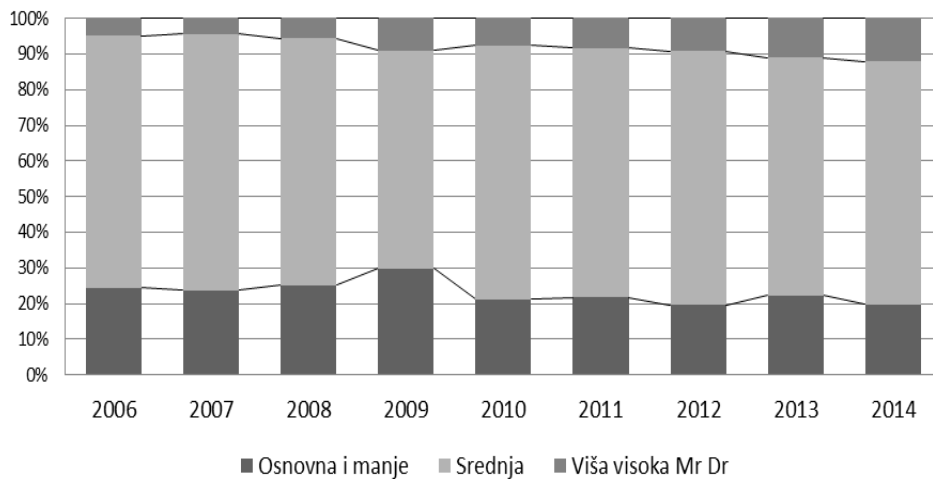
23

Prema analizama koje su rađene, preko 9% ukupnog broja zaposlenih angažirano je u obrazovanju.

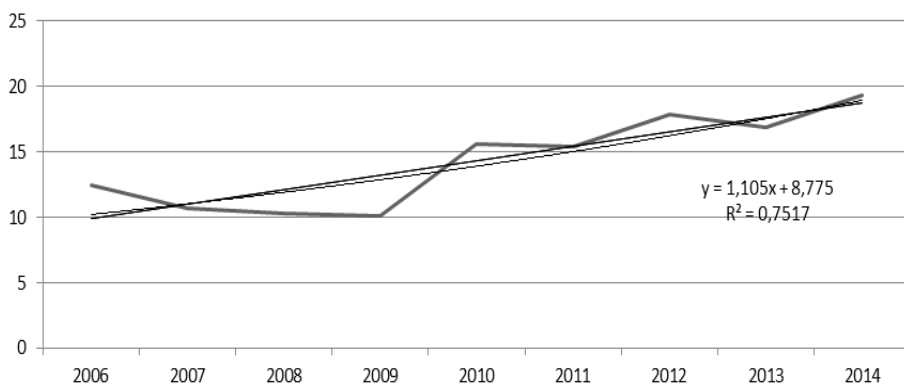
Slika 16. Struktura radno sposobnog stanovništva, zaposlenih i nezaposlenih prema najvišoj završenoj školi i stepen nezaposlenosti osoba sa visokom školom, magisterijem i doktoratom

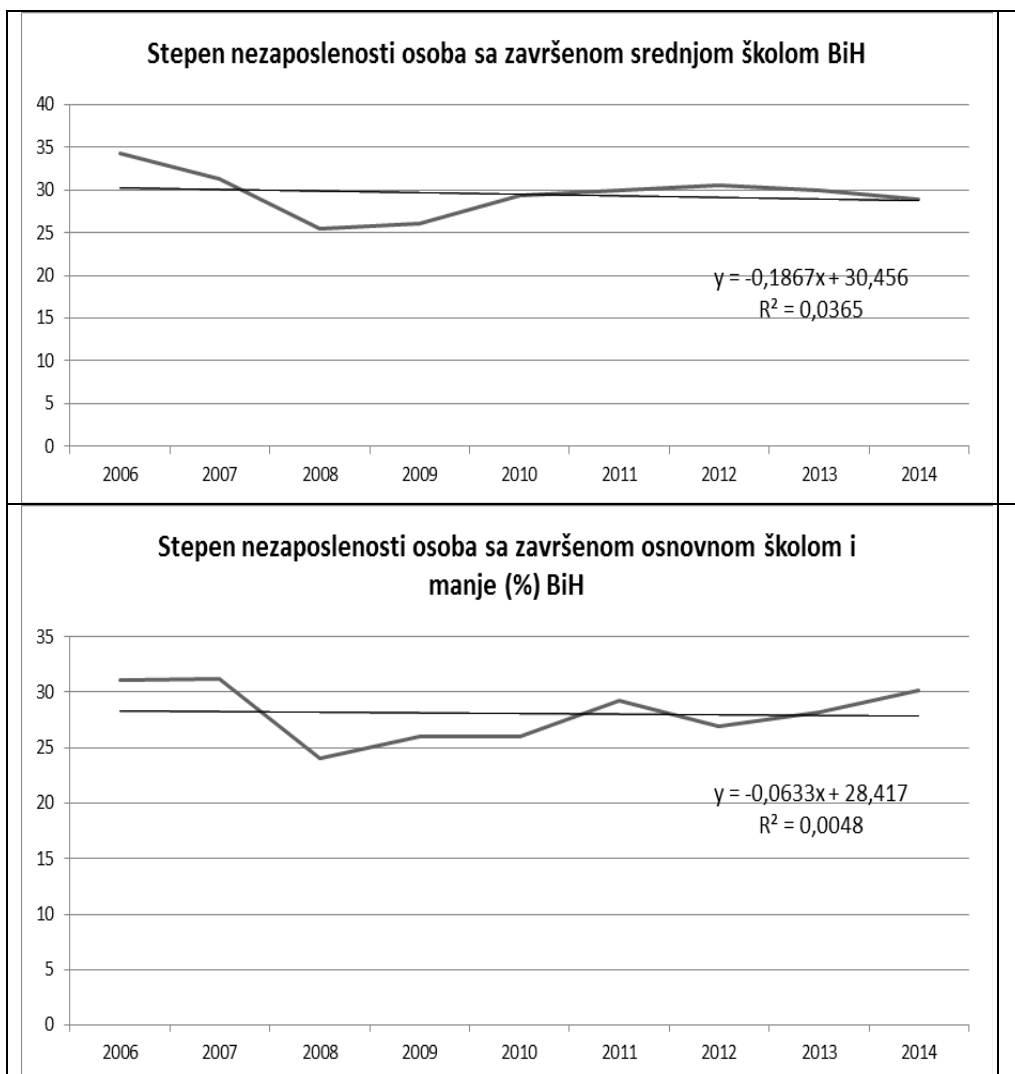

Nezaposleni prema najvišoj završenoj školi (% od ukupno)

Stepen nezaposlenosti osoba za višom, visokom školom, magisterijem i doktoratom BiH (%)

Izvor: Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo

Za potrebe ovog priloga se izdvaja podatak koji govori o povećanju stepena nezaposlenosti za osobe koje su završile visoko obrazovanje, magisterij i doktorat (Todaro i Smit, 2011). Ovo nije jedinstvena situacija u zemljama u razvoju. Njeno objašnjenje može biti dvojako: prvo, kvaliteta, znanje, vještine, socijalna i emocionalna inteligencija, radna kondicija, rad u timu, liderstvo, lojalnost i povjerljivost; drugo, potrebe realnog i javnog sektora.

Prema tome, Bosna i Hercegovina, kao i mnoge druge zemlje koje su prihvatile neoliberalni koncept i uz podršku Svjetske banke, Međunarodnog monetarnog fonda i drugih organizacija i institucija zaduženih za stabilnost i

razvoj, krenula je u proces društvene, ekonomske i političke tranzicije. U usporedbi sa drugim zemljama Bosna i Hercegovina još uvijek zaostaje, a u nekim elementima i povećava jaz. U ovim okvirima odvija se i proces tranzicije obrazovanja, koji je, s jedne strane, determiniran onim što se dešava u okruženju, a s druge strane, utječe kvalitetom svojih outputa na proces.

Problemi neadekvatne harmonizacije procesa se uočavaju, između ostalog, u povećanju broja lica sa visokom školom (diplomirani, magistri i doktori nauka) kod kojih se povećava vjerojatnoća da neće pronaći posao. Razlog može biti na strani kvaliteta znanja ili na strani „realne“ ekonomije koja ne može da apsorbira određene profile. Tu je i problem velikog broja zaposlenih u obrazovanju, skoro svaki deseti, na jednoj strani, i sve manjeg izdvajanja za obrazovanje, na drugoj strani. Pored toga, treba naglasiti i da univerziteti, i javni i privatni, ne koriste sredstva, programe i projekte Evropske unije i drugih međunarodnih organizacija. (Schwab, 2002, 2006, 2007, 2008, 2009, 2010, 2011, 2012, 2013, 2014, 2015). I na kraju, ali ne manje značajno, sociološki ili psihološki detalj da se sve što je javno doživljava a priori kao neefikasno, bezvrijedno, skupu i ako je besplatno, nešto što je stvar historije, prošlosti.

Javni univerzitet, između ostalog, mora se suočiti sa ovim stavom, ovom predrasudom, koja ima ozbiljne posljedice i na upis studenata, na kadrove, na financiranje, na mobilnost, na akreditaciju.

Literatura

1. Acemoglu, D., S. Johnson, J. A. Robinson (2005), „Institutions as a fundamental cause of long-run growth“. u: Aghion, P., Durlauf.
2. Aghion, P., P. Howitt (1998), *Endogenous Growth Theory*, MA: MIT Press, Cambridge.
3. Ahley, D. L. i dr. (2014), „The role and impact of private school in developing countries“, IOE, UKAID, University Birmingham, Birmingham, https://www.gov.uk/government/uploads/system/uploads/attachment_data/file/307032/Private-schools-2014.pdf
4. Anon (2014d), Education at a Glance 2014, OECD Indicators, OECD.
5. Anon (1996), „IMF staff estimates“, u: Stanley Fischer, Ratna Sahay, Carlos Vegh, *Stabilization and growth in transition economies: The early experience*, April 1996, IMF Working Paper WP/96/31, downloaded from <http://mpira.ub.uni-muenchen.de/20631/>; retrieved on 1/11.2013; UNDP.

6. Anon (1999), *Human Development Report for Central and Eastern Europe and the CIS*, United Nations Development Programme, New York.
7. Anon (2002), *The first ten years. Analysis and Lessons for Eastern Europe and the Former Soviet Union* (PDF), The International Bank for Reconstruction and Development/The World Bank.
8. Anon (2006a), „Anketa o radnoj snazi 2006.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
9. Anon (2006b), „Statistika obrazovanja 2001–2004.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
10. Anon (2007), „Anketa o radnoj snazi 2007.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
11. Anon (2008), „Anketa o radnoj snazi 2008.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
12. Anon (2009), „Anketa o radnoj snazi 2009.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
13. Anon (2010), „Anketa o radnoj snazi 2010.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
14. Anon (2011), „Anketa o radnoj snazi 2011.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
15. Anon (2012), „Anketa o radnoj snazi 2012.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
16. Anon (2013), „Anketa o radnoj snazi 2014.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
17. Anon (2014a), „BHAS anketa o radnoj snazi 2014.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
18. Anon (2014b), „Nauka, tehnologija i inovacije: Istraživanje i razvoj“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
19. Anon (2014c), „Statistika obrazovanja“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
20. Anon (1999), *Human Development Report for Central and Eastern Europe and the CIS*, ISBN 92-1-126109-0, United Nations Development Programme, New York.
21. Aristotel (1984), *Politika*, Beogradski izdavačko-grafički zavod, Beograd.
22. Aristovnik, A. (2011), „Technical efficiency of public education and R&D expenditures in selected EU and OECD countries: a non-parametric analysis“, University of Ljubljana, Faculty of Administration, Ljubljana, Slovenija, oliver.efri.hr/~euconf/.
23. Aristovnik, A., A. Obadić (2011), „The funding and efficiency of higher education in Croatia and Slovenia: A non – parametric comparison: a non-parametric analysis“, William Davidson Institute Working Paper.
24. Åslund, A. (2008), „Transition Economies“, u: Henderson, David, ur., *Concise Encyclopedia of Economics* (2nd ed.), Library of Economics and Liberty, Indianapolis.
25. Barro, R. J., Sala, Martin X (1995), *Economic Growth*, McGraw-Hill, New York.

26. Barro, J. R., W. J. Lee (1993), „International comparisons of educational attainment“, *Journal of Monetary Economics* 32, str. 363–394; Leszek, B., R. Andrzej (2015), *Puzzles of Economic Growth*, World Bank Group.
27. Barro, R. J. (1991), „Economic growth in a cross section of countries“, *Quarterly Journal of Economics* 106(2), str. 407–443.
28. Barro, R. J. (1997), *Determinants of Economic Growth: A CrossCountry Empirical Study*, MA: MIT Press, Cambridge.
29. Barro, R. J. (2001), „Human capital and growth“, *American Economic Review* 91(2), str. 12–17
30. Benazić, A. (2009), „Measuring Efficiency in the Croatian Customs Service: A Data Envelopment Analysis approach“, *Financijska teorija i praksa*, str. 151–160.
31. Benhabib, J., M. M. Spiegel (2005), „Human capital and technology diffusion“, u: Aghion, P., S. N. Durlauf, ur., *Handbook of Economic Growth*, North-Holland, Amsterdam: str. 935–966.
32. Bhagwati, N. J. (1973), „Education, class structure and income equality“, *World Development* 1, str. 21–36.
33. BHAS (2004), „Bruto domaći proizvod za BiH 2001, 2002, 2003.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
34. BHAS (2005), „Anketa o potrošnji domaćinstava 2004.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
35. BHAS (2005), „Bruto domaći proizvod za BiH 2004.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
36. BHAS (2006), „Statistika obrazovanja 2001–2004“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
37. BHAS (2006), „Bruto domaći proizvod za BiH 2004/5“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
38. BHAS (2006), „Demografija 2005.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
39. BHAS (2007), „Bruto domaći proizvod za BiH 2006.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
40. BHAS (2007), „Demografija 2006.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
41. BHAS (2008), „Anketa o potrošnji domaćinstava 2007.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
42. BHAS (2008), „Bruto domaći proizvod za BiH 2007.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
43. BHAS (2009), „Statistika obrazovanja“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
44. BHAS (2009), „Bruto domaći proizvod za BiH 2008.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
45. BHAS (2009), „Demografija 2008.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
46. BHAS (2010), „Bruto domaći proizvod za BiH 2009.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.

47. BHAS (2010), „Demografija 2009.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
48. BHAS (2011), „Statistika obrazovanja 2010/2011.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
49. BHAS (2011), „Bruto domaći proizvod za BiH 2010.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
50. BHAS (2011), „Demografija 2010.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
51. BHAS (2012), „Statistika obrazovanja 2011/2012.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
52. BHAS (2012), „Bruto domaći proizvod za BiH 2011.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
53. BHAS (2012), „Demografija 2011.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
54. BHAS (2013), „Statistika obrazovanja 2012/2013.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
55. BHAS (2013), „Bruto domaći proizvod za BiH 2012.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
56. BHAS (2013), „Demografija 2012.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
57. BHAS (2013), „Pokazatelji Istraživanja višestrukih pokazatelja (MICS) i Milenijumskih razvojnih ciljeva (MDG)“, Bosna i Hercegovina, 2011–2012, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
58. BHAS (2014), „Statistika obrazovanja 2013/2014.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
59. BHAS (2014), „Anketa o potrošnji domaćinstava 2011.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
60. BHAS (2014), „Baza podataka za obrazovanje“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
61. BHAS (2014), „Bruto domaći proizvod za BiH 2013.“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
62. BHAS (2014), „Demografija 2013.“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
63. BHAS (2014), „Statistički poslovni registar“, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
64. BHAS (2014), „Strukturna poslovna statistika“, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
65. Bils, M., P. J. Klenow (2000), Does schooling cause growth? *American Economic Review* 90(5), str. 1160–1183.
66. Birdsall, N. (1996), „Public spending on higher education in developing countries: Too much or too little“, *Economics of Education Review* 15(4), str. 407–419.
67. Blaug, M. (1970), „An Introduction to the Economics of Education“, Penguin, Harmondsworth.
68. Bloom, D., D. Canning, K. Chan (2005), „Higher Education and Economic Development in Africa“, Harvard University.

69. Bloom, D., D. Canning, K. Chan (2006), „Higher education and poverty in Sub-Saharan Africa“, *International Higher Education* 45.
70. Bloom, D., M. Hartley, H. Rosovsky (2004), „Beyond Private Gain: The Public Benefits of Higher“.
71. Bluestone, B. (1993), *An Economic Impact Analysis*, UMASS, Boston.
72. Bosworth, B. P., S. M. Collins (2003), „The empirics of growth: An update“, *Brookings Papers on Economic Activity*, (2), str. 113–206.
73. Brinkley, R., K. Lee (2006), „The Knowledge Economy in Europe: A Report Prepared for the 2007 EU Spring Council“, The Work Foundation, October. Available at http://www.theworkfoundation.com/Assets/PDFs/KE_Europe.pdf.
74. Brown, K. H., M. T. Heaney (1997), „A note on measuring the economic impact of institutions of higher education“, *Research on Higher Education* 38(2), str. 229–240.
75. Carlsson, B. (2006), „Internationalization of innovation systems: A survey of the literature“, *Research Policy* 35(1), str. 56–67.
76. Carnoy, M. (1995), „Structural adjustment and the changing face of education“, *International Labour Review*, 134, str. 653–673.
77. Castells, M. (1994), „The university system: Engine of development in the new world economy“.
78. Chobanov, D., A. Mladenova (2009), „What is the optimum size of government Institute for Market Economics“, Bulgaria.
79. Clarke S. (1998), „Structural Adjustment without Mass Unemployment? Lessons from Russia“, Edward Elgar, Cheltenham, str. 40–41.
80. Coelho, M. C. (2009), *The Effect of Organisational Structure on Education Efficiency: public-private provision and decentralisation*, Institute of Local Government Studies – School of Public policy – The University of Birmingham.
81. Cooper, W. W., L. M. Seiford, K. Tone (2007), „A Comprehensive Text with Models, Applications, References and DEA“, Solver Software.
82. Cooper, W. W., L. M. Seiford, K. Tone (2011), „Data envelopment analysis: History, models and interpretations“.
83. Coulombe, S., J.-F. Tremblay (2006), „Literacy and growth“, *Topics in Macroeconomics*, 6(2), Article 4.
84. Csaba, L. (2011), „Transformation as a subject of economic theory in Zbyněk Baladrán and Vít Havránek“, *Atlas of Transformation*, retrieved 1/11/2013.
85. Cvetanović, S., D. Despotović (2014), „Znanje kao komponenta ljudskog kapitala u modelima ekonomskog rasta“.
86. DeVol, R., A. Bedroussian (2006), *Mind to Market: A Global Analysis of University Biotechnology Transfer and Commercialization*, CA: Milken Institute, Santa Monica.
87. Di Giacomo (2010), *Education, amidst transition: the case of Romania*, University of Maryland, Maryland, http://drum.lib.umd.edu/bitstream/1903/10855/1/DiGiacomo_umd_0117E_11509.pdf.

88. Dreger, C., H. E. Reimers (2005), „Health Care Expenditures in OECD Countries: A Panel Unit Root and Cointegration Analysis“, Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit Institute for the Study of Labor.
89. Duczynski P. (2001), *On educational attainment in transition economies*, Economic Institute, Prague.
90. Easterly, W. (2001), *The Elusive Quest for Growth: An Economists' Adventures and Misadventures in the Tropics*, MA: MIT Press, Cambridge.
91. Etzkowitz, H., L. Leydesdorff (1997), *Universities and the Global Knowledge Economy: A Triple Helix of University–Industry–Government Relations*, Continuum, New York.
92. Etzkowitz, H., L. Leydesdorff (2000), „The dynamics of innovation: From national systems and ‘Mode 2’ to a triple helix of university-industry-government relations“, *Research Policy* 29.
93. Etzkowitz, H., A. Webster, C. Gebhardt, B. R. Terra Cantisano (2000), „The future of the university and the university future: Evolution of ivory tower to entrepreneurial paradigm“, *Research Policy* 29 (2), str. 313–330.
94. Falke, M. (2000), „Community Interests: An Insolvency Objective in Transition Economies?“, No. 01/02, Frankfurter Institut für Transformationsstudien Transition Economies, An IMF Perspective on Progress and Prospects, IMF.
95. Feige, E. L. (1994), „The Transition to a Market Economy in Russia: Property Rights, Mass Privatization and Stabilization“, published in: G. Alexander, G. Skapska, *A Fourth way: privatization, property, and the emergence of new market economics*, Routledge, New York.
96. Feige, E. L. (1990), „Perestroika and Socialist Privatization: What is to be Done? and How?“, *Comparative Economic Studies* Vol. XXXII, No. 3 Fall.
97. Fernandez, E., P. Mauro (2000), „The role of human capital in economic growth: the case of Spain, Working paper“, IMF.
98. Friedman, T. (2006), „The World is Flat: The Globalized World in the Twenty-First Century“, Penguin, New York.
99. Gerschenkron, A. (1962), *Economic Backwardness in Historical Perspective*, MA: Belknap, Cambridge.
100. Gerschenkron, A. (1970), *Europe in the Russian Mirror*, MA: Belknap, Cambridge.
101. Glaeser, E. L. et al. (2004), „Do institutions cause growth?“, *Journal of Economic Growth* 9(3), str. 271–303.
102. Haddad, D. W. i dr. (1990), „Education and Development: Evidence for New Priorities“, World Bank, Washington, DC.
103. Hann J., J. L. C. Siermann (1996), „New evidence on the relationship between democracy and economic growth“, *Public Choice*, 86.
104. Hanushek, E. A., D. D. Kimko (2000), „Schooling, labor force quality, and the growth of nations“, *American Economic Review* 90 (5), str. 1184–1208.
105. Hanushek, E. A., L. Woessmann (2007), „Education Quality and Economic Growth“, World Bank, Washington, DC.

106. Hanushek, E. A., L. Woessmann (2008), „The role of cognitive skills in economic development“, *Journal of Economic Literature* 46 (3), str. 607–668.
107. Hanushek, E. A., L. Woessmann (2009), „Do better schools lead to more growth? Cognitive skills, economic outcomes, and causation“, NBER Working Paper No. 14633, MA, National Bureau of Economic Research, Cambridge.
108. Hanushek, E. A., D. T. Jamison, E. A. Jamison, L. Woessmann (2008), „Education and economic growth: It’s not just going to school but learning that matters“, *Education Next* 8 (2), str. 62–70.
109. Havrylyshyn, O., T. Wolf (1999), „Determinants of Growth in Transition Countries“, *Finance & Development Magazine*, June 1999, Volume 36, Number 2 by the International Monetary Fund.
110. Herrera, S., G. Pang (2006), „Efficiency of Infrastructure: The case of Container Ports 1“, World Bank.
111. Herrera, S., G. Pang (2005), „Efficiency of Public Spending in Developing Countries: An Efficiency Frontier“, World Bank.
112. Ianchovichina, E., S. Gooptu (2007), „Growth diagnostics for a resource-rich transition economy: the case of Mongolia (PDF)“, The International Bank for Reconstruction and Development, The World Bank.
113. Ibrahim, H. O., A. L. Anouze, A. Emrouznejad (2013), *Strategic Performance Management and Measurement Using Data Envelopment Analysis*.
114. IMF (2002), IMF Staff Papers, 49.
115. IMF staff estimates, in: Fischer, Stanley, Ratna Sahay, Carlos Vegh, *Stabilization and growth in transition economies: The early experience*, April 1996, IMF Working Paper WP/96/31, downloaded from <http://mpra.ub.uni-muenchen.de/20631/>; retrieved on 1/11.2013.
116. Jamison, E. A., D. T. Jamison, E. A. Hanushek (2007), „The effects of education quality on mortality decline and income growth“, *Journal of Economic Literature* 46 (3), str. 607–668.
117. Jenkins, H. (1995), „Education and production in the United Kingdom“, Economics discussion paper No. 101, Nuffield College, Oxford University.
118. Kapur, D., M. Crowley (2008), „Beyond the ABCs: Higher Education and developing countries“, Centre for Global Development Working Paper, No. 139, Washington, DC.
119. Karbowniki, B., G. Kulaii (2011), „Efficiency of public sector at the level of local governments in Poland“, www.eefs.eu/conf/Warsaw/Papers.
120. Kaser, M. (1995), „Privatization in the CIS“, u: Smith, Alan, ur., *Challenges for Russian Economic Reform*, Royal Institute for International Affairs, The Brookings Institution, London – Washington, DC.
121. Kenjić, V. (2014), *Strukturalne promjene u razvoju visokog obrazovanja u procesu integracije Bosne i Hercegovine u Evropsku uniju*,

- doktorska disertacija, Fakultet političkih nauka Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo.
122. Kim, E. H., A. Morse, L. Zingales (2006), „Are elite universities losing their competitive edge?“, NBER Working Paper, No. 12245, National Bureau of Economic Research, MA, Cambridge.
 123. Kmenta, J., (1997), *Počela ekonometrije*, II izdanje, MATE, Zagreb.
 124. Košutić, I. (2014), „Prikaz knjige *Obrazovanje i razvoj*, Sociologija i prostor, 52, 198 (1), str. 11–114.
 125. Kremer, M., E. Miguel (2004), „Worms identifying impact on education and health in the presence of treatment externalities“, *Econometrica* 72.
 126. Krueger, A. B., M. Lindahl (2001), „Education for growth: Why and for whom?“, *Journal of Economic Literature*, 39(4), 1101–1136.
 127. Krugman, R. P. i dr. (2012), „International Economics“, Theory & Policy, PEARSON, Boston.
 128. Kruss, G., I.-H. Petersen (2008), „University–firm interaction in the (SADC) region“, u: *Towards a Common Future: higher education in the SADC Region, Research Findings from Four SARUA Studies*, SARUA, Johannesburg.
 129. Kruss, G. (2005a), „Financial or Intellectual Imperatives: Working Partnership in Higher Education“, *Industry and Innovation*, HSRC Press, Cape Town.
 130. Kruss, G. (2005b), „Harnessing innovation potential? Institutional approaches to industry-higher education partnerships in South Africa“, *Industry and Higher Education* 19(2): str. 131–142.
 131. Kuznets, S. (1955), „Economic growth and income inequality“, *American Economic Review* 45 (mart 1955), str. 1–28.
 132. Lavigne, M. (1995), *The Economies of Transition: From socialist economy to market economy*, Macmillan, London.
 133. Lester, R. K. (2005), „Universities, innovation, and the competitiveness of local economies: A summary report from the Local Innovation Systems Project – Phase I. Industrial“.
 134. Lester, R. K. (2006), „A Framework for Understanding how Higher Education influences Regional Economic Growth“, Available at http://www.chicagofed.org/news_and_conferences_and_events/files/2006_higher_education_lester.pdf.
 135. Lucas, R. E. (1988), „On the mechanics of economic development“, *Journal of Monetary Economics*, 22, str. 3–42.
 136. Mankiw, N. G., D. Romer, D. Weil (1992), „A contribution to the empirics of economic growth“, *Quarterly Journal of Economics*, 107 (2), str. 407–437.
 137. Marshall, A. (1890), *Načela ekonomike*, Cekade, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb.
 138. Martić, M., G. Savić (2001), „An application of DEA for comparative analysis and ranking of regions in Serbia with regards to

- social-economic development”, *European Journal of Operational Research*, Volume 132, Issue 2, str. 343–356.
139. Martić, M., G. Savić (2001), „An application of DEA for comparative analysis and ranking of regions in Serbia with regard to social-economic development“, *European Journal of Operational Research* Volume 132, str. 343–356.
 140. Mathews, J. A., M.-C. Hu (2007), „Universities and public research institutions as drivers of economic development in Asia“, u: Yusuf, S., Nabeshima, K., ur., „How Universities Promote Economic Growth“, str. 91–110.
 141. Mattoon, R. (2006), „Can Higher Education Foster Economic Growth?“, *Chicago Fed Letter* August 2006, No. 29, The Federal Reserve Bank of Chicago, http://www.heartland.org/custom/semod_policybot/pdf/19541.pdf.
 142. McMahon, W. W. (2008), „Education and Development: Measuring the Social“, *Benefits*, Oxford University Press, Oxford.
 143. Meulemeester, J.-L., D. Rochat (1995), „A causality analysis of the link between higher education and economic development“, *Economics of Education Review* (14) 4, str. 251–361.
 144. Murphy, K. M., A. Shleifer, R. W. Vishny, R. W. (1991), „The allocation of talent: Implications for growth“, *Quarterly Journal of Economics* 106 (2), str. 503–530.
 145. Myant, M., J. Drahokoupil (2010), „Transition Economies: Political Economy in Russia, Eastern Europe and Central Asia Hardcover“, Courier Westford, USA.
 146. Myant, M., D. Jan (2010), „Transition Economies: Political Economy in Russia, Eastern Europe and Central Asia“, Hoboken, Wiley-Blackwell, New Jersey.
 147. Nam, G. (2009), „Developing Countries and Countries in Transition: Gender, Inequality, Corruption, Inadequate Conditions and Suggested Implementation for Effective Change in Education“, University Utah, Utah, <http://elp.utah.edu/documents/programs/med/developing-countries-galina-nam-2.pdf>.
 148. Napier, N. K., Q. H. Vuong (2013), „What we see, why we worry, why we hope: Vietnam going forward“, ID: Boise State University CCI Press, Boise.
 149. Nauka, tehnologija i inovacije: Istraživanje i razvoj, „Agencija za statistiku BiH“, Sarajevo.
 150. Nedeljković, R., D. Drenovac (2006), „Primena fazi analize obavljanja podataka u poštanskom saobraćaju“, XXVI simpozijum o novim tehnologijama u poštanskom i telekomunikacionom saobraćaju, PosTel 2008, Beograd.
 151. Nelson, R. R., E. Phelps (1966), „Investment in humans, technology diffusion and economic growth“, *American Economic Review* 56(2), str. 69–75.

152. Nruck, T., D. Esenaliev (2013), „Post-Socialist Transition and the Intergenerational Transmission of Education in Kyrgyzstan“, IZA, Bonn, <http://ftp.iza.org/dp7318.pdf>.
153. Nsouli, S. M. (1999), „A Decade of Transition – An Overview of the Achievements and Challenges“, Finance & Development, A quarterly magazine of the IMF, North, D. C. Institutions, Institutional Change and Economic Performance, Cambridge University Press, Cambridge.
154. OECD (2008), Tertiary Education for the Knowledge Society, OECD Thematic Review, Paris.
155. OECD (Organization for Economic Co-operation and Development) (2007), Higher Education and Regions: Globally Competitive, Locally Engaged, Organization for Economic Cooperation and Development, Paris.
156. Osmanković, J. (2014), „Tranzicija BiH“, poglavlja u knjizi: Efendić, A. i drugi (prilozi dostavljeni 2014, knjiga u pripremi), Ekonomski fakultet, Sarajevo.
157. Padma, D. (1990), *The Soviet Economy: Problems and Prospects*, Basil Blackwell, Oxford.
158. Pardey, P. G., N. M. Beintema, S. Dehmer, S. Wood (2006), „Agricultural Research: A Growing Global Divide?“, IFPRI Food Policy Report, International Food Policy Research Institute, Washington, DC.
159. Pastuović, N. (2012), „Obrazovanje i razvoj – kako obrazovanje razvija ljude i mijenja društvo, a kako društvo djeluje na obrazovanje“, Institut za društvena istraživanja u Zagrebu, Zagreb.
160. Pašalić-Kreso, A., National Report – Bosnia and Herzegovina, The education.
161. Pilić, Š. (2009), *Obrazovanje u kontekstu tranzicije: Prilozi sociologiji obrazovanja*, Biblioteka Školskog vjesnika, knjiga 3, 346 str., Split.
162. Pillay, P. (2011), „Higher Education and Economic Development“, Centre for Higher Education Transformation (CHET), Wynberg <http://chet.org.za/files/uploads/reports/Pillay%202010%20HE%20and%20Economic%20Development%20Literature%20Review.pdf>.
163. Pol, A. L. (2009), „The OECD and global public management reform“, izvorni znanstveni rad, Hrvatska javna uprava.
164. Porter, E. M., K. Schwab (2009), „The Global Competitiveness 2008-2009“, World Economic Forum, Geneva.
165. Pritchett, L. (2001), „Where has all the education gone?“, World Bank Economic Review 15(3), str. 367–391.
166. Pritchett, L. (2006), „Does learning to add up add up? The returns to schooling in aggregate data“. U: Hanushek, E. A., F. Welch, ur., Handbook of the Economics of Education, str. 635–695.
167. Psacharopoulos, G., H. Patrinos (2002), „Returns to investment in education: A further update“, World Bank Policy Research Working Paper 2881, Washington, DC.

168. Psacharopoulos, G., J. Tan, E. Jimenez (1986), „Financing Education in Developing Countries“, The World Bank, Washington, DC.
169. Psacharopoulos, G. (1973), *Returns to Education: An International Comparison*, Elsevier, Amsterdam.
170. Psacharopoulos, G. (1989), „Time trends of the returns to education: Cross national evidence“, *Economics of Education Review*, 8, 3, 225–231.
171. Psacharopoulos, G. (1994), „Returns to investment in education: A global update“, *World Development* 22, str. 1325–1343.
172. Psacharopoulos, G., M. Woodhall (1987), „Education for Development: An Analysis of Investment Choices“, Oxford University Press, New York.
173. Quan-Hoang (2010), *Financial Markets in Vietnam's Transition Economy: Facts, Insights, Implications*, VDM Verlag, Saarbrücken.
174. Rahmayantia, Y., T. Hornb (2011), „Expenditure Efficiency and the Optimal Size of Government in Developing Countries“, *Global Economy and Finance Journal*, Vol. 4. No. 2, str. 46–59.
175. Réka T. (2009), *Using DEA to evaluate efficiency of higher education*, Agroiinform Publishing House, Budapest.
176. Ricardo, D. (1983), *Načela političke ekonomije*, Cekade, Centar za kulturnu djelatnost, Zagreb.
177. Riodermann, H. (2008), „Relevance of education and intelligence at the national level for the economic welfare of people“, *Intelligence*, 36, 127–142.
178. Rodrik, D. (1999), *The New Global Economy and Developing Countries: Making Openness Work*, Overseas Development Council.
179. Rodrik, D. (1996), „Understanding economic policy reform“, *Journal of Economic Literature* 34, str. 9–41.
180. Romer, P. (1990), „Endogenous technological change“, *Journal of Political Economy* 99 (5, pt. II), 71–102.
181. Saar Ellu i dr., *Transition from Educational System to Labour Market in the European Union: A Comparison between New and Old Members* Institute of International and Social Studies Tallinn University.
182. Sab, R., C. S. Smith (2001), „Human capital convergence: International evidence“, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/wp/2001/wp0132.pdf>.
183. Sala-i-Martin, X., G. Doppelhofer, R. I. Miller (2004), „Determinants of long-term growth: A Bayesian averaging of classical estimates (BACE) approach“, *American Economic Review* 94(4), str. 813–835.
184. Sampat, B. N. (2006), „Patenting and US academic research in the 20th century: The world before and after Bayh-Dole“, *Research Policy* 35(6), str. 772–789.
185. Santoro, M, A. Chakrabarti (2001), „Corporate strategic objectives for establishing relationships with university research centers“, *IEEE Transactions on Engineering Management* 48 (2).

186. Schultz, T. P. (1998), „The Formation of Human Capital and the Economic Development of Africa: Returns to Health and Schooling Investments“, African Development Bank, Economic Research Papers, No. 37.
187. Schwab, K. (2013), „The Global Competitiveness 2012-2013“, World Economic Forum, Davos.
188. Schwab K., X. Sala-i-Martin (2014), „The Global Competitiveness 2013-2014“, World Economic Forum, Geneva.
189. Schwab, K. (2010), „The Global Competitiveness 2009-2010“, World Economic Forum, Davos.
190. Schwab, K. (2011), „The Global Competitiveness 2010-2011“, World Economic Forum, Davos.
191. Schwab, K. (2012), „The Global Competitiveness 2011-2012“, World Economic Forum, Davos.
192. Schwab, K. (2015), „The Global Competitiveness 2014-2015“, World Economic Forum, Geneva.
193. Schwab, K. et al. (2002), „The Global Competitiveness 2001-2002“, WEF, Davos.
194. Schwab, K., E. M. Porter (2007), „The Global Competitiveness 2006-2007“, WEF, Davos.
195. Sen, A. (1999), *Development as Freedom*, New York Knopf, New York.
196. Shields S. (2014), *The International Political Economy of Transition*, Rotledge.
197. Sianesi, B. J. van Reenen (2003), „The returns to education: Macroeconomics“, *Journal of Economic Surveys* 17(2), str. 157–200.
198. Siegfried, J. J., A. R. Sanderson, P. McHenry (2007), „The economic impact of colleges and universities“, *Economics of Education Review* 26, str. 546–558.
199. Sigurdson, J. (2005), *Technological Superpower China*, MA: Edward Elgar, Northampton.
200. Simmons, J. (1979), „Education for development reconsidered“, *World Development* 7, str. 1005–1016.
201. Sissons, P., K. Jones (2006), *Lost in transition? The changing labour market and young people not in employment, education or training*, Private equity foundation, Lancaster University, Lancaster.
202. Sistem of Bosnia and Herzegovina, South East European Educational Cooperation Network, 2006.
203. Smith, A. (1776), *Bogatstvo naroda*, Mate, Zagreb.
204. Smith, A. (1995), „Introduction“, u: Smith, Alan, ur., *Challenges for Russian Economic Reform*, Royal Institute for International Affairs, The Brookings Institution, London – Washington, DC.
205. Spagat M. (2002), *Human Capital, Growth and Inequality in Transition Economies*, The William Davidson Institute, University of Michigan Business School, Michigan.

206. Statistika obrazovanja 2001–2004, Agencija za statistiku BiH, Sarajevo.
207. Statistika obrazovanja, Agencija za statistiku Bosne i Hercegovine, Sarajevo.
208. Stenava A. i dr. (2010), „Returns to Education in Four Transition Countries: Quantile Regression Approach“, Discussion Paper No 5210, IZA Institute for the Study of Labor, Bon.
209. Štefanik M. (2014), *European Comparasion of Intergenerational Differnces in Private Returns to Education in the Context of Tertiary Education Exapnsion*, Institute of Economic reseach, Slovak Academy of Sciences, Bratislava.
210. Tanzi, V. (1999), „Transition and the Changing Role of Government, Finance & Development Magazine“, June 1999, Volume 36, Number 2 by the International Monetary Fund.
211. Temple, J. (2001), „Growth effects of education and social capital in the OECD countries“, OECD Economic Studies 33, str. 57–101.
212. Tica, J., D. Đukec (2008), „Doprinos ljudskog kapitala ekonomskom rastu u Hrvatskoj“.
213. Tica, J., I. Grugurev (2014), „Relativna važnost faktora rasta u Republici Hrvatskoj“.
214. Tilak, J. B. T. (2003), „Higher Education and Development“, International Seminar, University XXI, Brasilia.
215. Tkhoryk, O. (2011), „School size as a determinant of educational performance in tranzition countries“, Kyiev School of Ecnomics, Kyiev, <http://www.kse.org.ua/uploads/file/library/MAThesis2011/Tkhoryk.pdf>.
216. Todaro, P. M., C. S. Smith (2011), „Economic Development“, Addison-Wesley PEARSON.
217. Todaro, P. M., C. S. Smith (2006), „Economic Development“, PEARSON Addison Wesley.
218. Topel, R. (1999), „Labor markets and economic growth“, u: Ashenfelter, O., D. Card, ur., Handbook of Labor Economics, Elsevier, Amsterdam, 2943–2984.
219. UN (1997), Izvještaj o svjetskoj društvenoj situaciji, Ujedinjeni narodi, New York.
220. UNDP (1999a), Human Development Report for Central and Eastern Europe and the CIS, ISBN 92-1-126109-0, United Nations Development Programme, New York.
221. UNDP (1999b), Human Development Report for Central and Eastern Europe and the CIS, ISBN 92-1-126109-0, United Nations Development Programme, New York.
222. UNDP (2001), Human Development Report, Oxford University Press, New York.
223. UNDP (2004), Human Development Report, Oxford University Press, New York.
224. UNESCO (1999), Statistical Yearbook, UNESCO, Paris.

225. Van Heerden, J., H. J. Giesecke, A. Makochekanwa, L. Roos (2007), „Higher Education Impact: Universities in the South African Economy“, Report for Higher Education South Africa, Pretoria.
226. Vandebussche, J., P. Aghion, C. Meghir (2006), „Growth, distance to frontier and composition of human capital“, *Journal of Economic Growth* 11(2).
227. Vedder, R. K. (2004), *Going Broke by Degree: Why College Costs too Much*. AEI, Washington, DC.
228. Vuong, Q. H. (2010), *Financial Markets in Vietnam's Transition Economy: Facts, Insights, Implications*. Saarbrücken, VDM Verlag, Germany.
229. WB (1986), *The Financing of Education in Developing Countries: An Exploration of Policy Options*, World Bank, Washington.
230. WB (1990), *Education and Development: Evidence for New Priorities*, World Bank, Washington.
231. WB (1999), *Izveštaj o svjetskom razvoju 1998–1999*, Svjetska banka, Washington.
232. Woessmann, L. (2002), *Schooling and the Quality of Human Capital*, Springer, Berlin.
233. Woessmann, L. (2003), „Specifying human capital“, *Journal of Economic Surveys* 17(3), str. 239–270.
234. Wolff EN & Gittleman M (1993), „The role of education in productivity convergence: Does higher education matter?“, u: Szirmai, A. B. van Ark, D. Pilat, ur., *Explaining Economic Growth*, North-Holland, Amsterdam.
235. World Bank (1999), *World Development Report 1998/99: Knowledge for Development*, Oxford.
236. World Bank (2000), *Higher Education in Developing Countries: Peril and Promise*, World Bank, Washington, DC.
237. World Bank (2002), *Constructing Knowledge Societies: New Challenges for Tertiary Education*.
238. World Bank (2007), *Building Knowledge Economies*, World Bank, Washington, DC.
239. World Bank (2008), *Accelerating Catch-up: Tertiary Education for Growth in Sub-Saharan Africa*. World Bank, Washington, DC.
240. World Development Report 2013, World Bank, Washington, http://siteresources.worldbank.org/EXTNWDR2013/Resources/8258024-1320950747192/8260293-1320956712276/8261091-1348683883703/WDR2013_bp_Jobs_and_transitions_out_of_poverty.pdf.